

מעמדה ההלכתי של בצרה, בירת הפרובינקיה 'ערביה'

Author(s): אפרת חבס

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (תשנ"ה), (ס), חוברת ד, pp. 375-392

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70042302>

Accessed: 01/12/2011 16:57

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מעמדה ההלכתי של בצרה, בירת הפרובינקיה הרומית 'ערביה'*

מאת אפרת חבס

בתלמוד הירושלמי נזכר 'חוטא דבוצרייה' כאחד הציונים לאורך קו תחומה של ארץ ישראל: 'נהגין כהניא מטיי עד דריי וההן חוטא דבוצרייה עד דפרדיסא'.¹ כוונת הדברים, על פי ההקשר בסוגיה, לאחת מן הדרכים שבסביבות בצרה, מן הסתם דרך המובילה אליה.² 'ברייטא דתחומי ארץ ישראל' מצביעה על '...רקם טרכון זימרה דמתחם לבוצרה יבקה וחשכון וגו',³ במסגרת ציוני תחומיה של הארץ. ניסוח הדברים בברייטא מלמד, שגבולה של ארץ ישראל עבר בתוך התחום (territorium) של בצרה,⁴ ואילו העיר עצמה היתה מחוץ לתחומי הארץ. בצרה נדונה כערים אחרות שבארץ ישראל ובשוליה, שלא היו בעלות אופי יהודי, גם אם חיו בהן קהילות יהודיות: אשקלון,⁵ מגדל שרשן,⁶ עכו, אולי גם פניאס, ועוד. העיר בצרה (במובן הצר של המונח 'עיר') איננה אפוא בגדר 'ארץ ישראל', אך חלק מן התחום הכפוף לה נכלל בתחומי הארץ.

* אני מבקשת להודות למערכת 'ציון' ולקוראים מטעמה על הערותיהם. תודתי העמוקה גם לד"ר אלה שטיין ולפרופ' א' קימרון.

- 1 'נהגים הכהנים להגיע עד דריי (אדרעי) ואותו "חוטא" של הבוצריים עד פרדיסא: ירושלמי, שביעית פ"א, לו ע"ג. י' פליקס, תלמוד ירושלמי – מסכת שביעית, ירושלים [תשמ"ז], ב, מתרגם: ז'אוחה רצועה של בוצרה' (עמ' 60), ואמנם בכתב יד ר: 'דבוצרה'. הציטוטים מהירושלמי מובאים במאמר על פי דפוס ונציה, והמובאות מירושלמי שביעית על פי מהדורת פליקס, שם, המבוססת על כתב יד לייזן. הובאו רק חילופי נוסח בעלי משמעות לדיון. לתיבות 'חוטא' ו'ההן' ראה עוד להלן, הערה 34.
- 2 אך לא מנה, שכן 'חוטא דנוה' נזכרת באותו מקום ביחד עם 'חוטא דבוצרייה', וברור שמדובר בשתי דרכים שונות. על הדרכים שהובילו מבצרה ואליה, ראה: M. Sartre, *Trois études sur l'Arabie romaine et byzantine* (Collection Latomus, 178), Bruxelles 1982, מפה 1 שבסוף הספר.
- 3 כתובת רחוב, שורה 17. הנוסח לפי: י' זוסמן, 'ברייטא ד"תחומי ארץ ישראל"', חרביץ, מה (תשל"ו), עמ' 215. לשינויי הנוסח בקטע זה של ברייטא דתחומי ארץ ישראל במקבילותיה בספרות התלמודית ראה: שם, עמ' 226–227, ולעניין בצרה בעיקר הערות 143, 146.
- 4 אך אי אפשר לדייק יותר מכך. ראה עוד להלן, הערה 29, ודיונו המפורט של זוסמן, שם, בעיקר עמ' 226–227.

5 ראה מאמרי: 'אשקלון ותחומי ארץ ישראל בתקופת המשנה', קתדרה, 19 (תשמ"א), עמ' 3–10.

- 6 ראה מאמרי: 'The Halachic Status of Caesarea as Reflected in the Talmudic Literature', *Caesarea Maritima: Retrospective after Two Millennia, Papers Read at an International Conference at Caesarea, Israel, January 3–11, 1995*, eds. A. Raban & K.G. Holum, forthcoming (1996).

הקהילה היהודית אשר שכנה בבצרה (Bostra), בירתה של הפרובינקיה הרומית ערביה (Arabia), מתועדת היטב בספרות התלמודית, אך באתר עצמו טרם נמצאו סימנים לקיומה.⁷ הקהילה קיימה קשרים הדוקים עם המרכז בטבריה, כפי שעולה ממספר עדויות מן השליש השני של המאה ה-8⁸ לערך, זמנם של רבי יוחנן ושל ריש לקיש; ריש לקיש אף ביקר בבצרה. חכם חשוב נוסף שביקר בה היה רבי אבהו. אפשר שביקורו היה קשור בעיסוקו במסחר, שכן בצרה היתה צומת דרכים חשובה למדי ושיירות עברו דרכה.⁹ ידועים מספר חכמים בני בצרה,¹⁰ ומוכר בה לפחות בית כנסת אחד,¹¹ שבו התקיימו גם התרמות ציבוריות (ככל הנראה, לטובת המרכז שבטבריה). כמו כן, ישנן עדויות בירושלמי ובמקורות אחרים על ביקורים של חכמים שהיו קשורים למרכז הטברייני בקהילה הבוצרית (וגם בבית הכנסת המקומי).¹² ואולם, כאמור לעיל, בחפירות המקיפות שהתנהלו בעיר בשנות השמונים לא נתגלו שרידים הניתנים לזיהוי כיהודיים.¹³

- 7 הממצא הקיים כולל, לפי הידוע לי, רק שני מבנים מאוחרים (מן המאה ה' לסה"נ לכל המוקדם), שעל פי מסורות מקומיות היו שייכים ליהודים (ראה: A. Kindler, *The Coinage of Bostra*, Warminster, Wilts. 1983, p. 22). מצבתו של ANTIOXOS BOΣTPHNOΣ בהר הויתים הנזכרת אצל קינדלר, שם, עמ' 9, פורסמה אצל: P. Thomsen, 'Die lateinischen und griechischen Inschriften der Stadt Jerusalem und ihrer nächsten Umgebung', *Zeitschrift der deutschen Palästina-Vereins* (=ZDPV), XLIV (1921), p. 92, n. 129c. אני מודה לפרופ' ג' פרסטר על מראה מקום זה. למידע אפיגרפי ופפירולוגי אפשרי נוסף, ראה להלן, הערות 67, 68.
- 8 כל התאריכים הנוכרים להלן הינם לספירת הנוצרים.
- 9 ראה לעיל, הערה 2. לגבי ר' אבהו וריש לקיש ראה להלן, הערה 12.
- 10 רבי יונה בוצרייה: ירושלמי, כלאיים פ"ח, לא ע"ג, ושוב בסוף העמודה: שם פ"ט, לא סע"ד; ירושלמי, שביעית פ"ב, לד רע"ב; עירובין פ"ג, כ ע"ד; יומא פ"ה, מב ע"ב; ביצה פ"ב, סא רע"ד; מועד קטן פ"ב, פא ע"ב; נדרים פ"ז, לט ע"ג; שם פ"ט (בדפוס ונציה – פ"י), מ ע"ד; נזיר פ"ז, נה ע"ג; פסיקתא דרב כהנא, כי תשא, מהדורת מנדלבונים, עמ' 18, 19–20; ויקרא רבה, ח א, מהדורת מרגלית, עמ' קסז (ושם: בצרויה, ובחילופי הנוסח: בוצרי); מדרש שמואל, כה ב, מהדורת בובר, עמ' 122 (לחילופי נוסח עיין שם, עמ' 122–123, הערה י). רבי תנחום בוצריא: ירושלמי, כלאיים פ"ג, כח ע"ג; שבת פ"ט, יב רע"א; ויקרא רבה, טו ד, מהדורת מרגלית, עמ' של (ועיין בחילופי הנוסח שם). רבי חנן בנו של רבי ברכיה בוצריה: בראשית רבה, סו, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 745, ועיין בחילופי הנוסח: שיר השירים רבה, ז א. רבי יונה בריה דר' ברכיה בצראיא: ויקרא רבה, כב א, מהדורת מרגלית, עמ' תצה (בחילופי הנוסח: הנוסח העיקרי: ר' נתן בריה דר' ברכיה. ייתכן מאוד שדמות זו זהה או קרובה קירבת משפחה לאחד החכמים שנזכרו בהערה זו). רבי אלעזר בצראה: איכה רבה, ד כג.
- 11 בית כנסת בוצרי נזכר בירושלמי, הוריות פ"א, מח סע"א, ובבבלי, שבת כט ע"ב. דבר קיומו של בית כנסת בבצרה עולה גם מירושלמי, שביעית פ"ו, לו ע"ד; ומדברים רבה, ליברמן, ירושלים תשל"ד², ואתחנן, עמ' 60–61. שם מבקשים אנשי בצרה מריש לקיש שישלח אליהם 'כלי קודש' (המקורות מצוטטים להלן, סעיף ג). נוהג זה היה מקובל בארץ ישראל; השווה: ירושלמי, יבמות פ"ב, יג ע"א (רבי שולח את לוי בן סיסי תלמידו לסימוניא לפי בקשת אנשי המקום, שפנו אליו בלשון דומה מאוד וביקשו 'כלי קודש'), ועוד.
- 12 על החכמים הבאים ידוע שביקרו בבצרה: רבי אבהו: ירושלמי, חלה פ"ד, ס סע"א; שבת פ"ד, ה ע"ג; איכה רבה, ג, בובר, עמ' 130 (לחילופי נוסח ראה שם, הערה עב). רבי ירמיהו רבה: בבלי,

בצרה וסביבתה

על פי: מפה של דרכים רומיות מאת י' רול, *IEJ*, XXXIX (1989), p. 254, באדיבות פרופ' י' רול.

עצם קיומה של הקהילה היהודית בבצרה, ואותם פרטים שנשתמרו ביחס אליה, ידועים למעשה מן התלמוד הירושלמי ומן המדרש. במקורות אלה נמסרות ידיעות שונות על הקהילה היהודית בבצרה; כמה מהן (רובן מן הירושלמי) מלמדות על מחלוקות שנתעוררו במאה הג' סביב מעמדה ההלכתי של בצרה, ועל רקען.

בירור מעמדה ההלכתי של בצרה יש בו עניין רב. תחומי ארץ ישראל ומעמדם ההלכתי של אזורים בשוליה (ואף של אזורים שונים בתוכה) נדונים הרבה בהלכה התנאית והאמוראית, בשל המשמעויות הדתיות, האידאולוגיות והיומיומיות המורכבות הכרוכות בהם, הן ליחיד והן לציבור. מהבט אחר, יש בבירור זה תרומה להכרת תולדותיו של היישוב היהודי באזור הנושק לארץ ישראל מצפון-מזרח. אף שכבר נתפרסמו מספר מחקרים העוסקים ביישוב היהודי בגולן, בעבר הירדן ובסוריה (במובנם ההלכתי של מונחים אלה), עדיין לא נתבררה מלוא משמעותה של עובדת קיומן של קהילות יהודיות רבות באזורים הללו. דרך משל, ייתכן שעובדה זו תרמה יותר מכפי ששמו לב לעיצוב מדיניות החוץ הרומית ביחס לפרס הסקסנית וביחס לעממי-החיץ שבין שתי המעצמות.

המקורות הרלוונטיים לבירור מעמדה ההלכתי של בצרה עוסקים בעניינים הבאים: (א)

שבת כט ע"ב. רבי פנחס: דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, עמ' 62–63. ריש לקיש: ירושלמי, שביעית פ"ז, לו רע"ד; שם פ"ח, לח ע"ב–ע"ג; הוריות פ"ג, מח סע"א; ויקרא רבה, ה ד, מהדורת מרגליות, עמ' קיג–קיד; דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, עמ' 60; בבלי, עבודה זרה נח ע"ב.

13 לסיכום מקיף של ממצאי החפירות בבצרה ולסקירת תולדות העיר, ראה: M. Sartre, *Bostra des origins à l'Islam*, Paris 1985. סרטור מקדיש סעיף ליהודים כיסוד אתני באוכלוסיית העיר בצרה (עמ' 158–159). על סמך העדויות התלמודיות, שהוא מקבלן כידיעות היסטוריות בעלות ערך. סיכום המידע הארכיאולוגי הדל ביחס ליהודים בבצרה, ראה: שם, עמ' 158; קינדלר (לעיל, הערה 7), עמ' 10, 22. מ' סרטור אישר לי, במכתב מ-6 בנובמבר 1993, שלא נוסף בינתיים מידע ארכיאולוגי חדש על הקהילה היהודית בבצרה, בניגוד לממצא הארכיאולוגי היהודי הרב והמגוון מרחבי החורן.

זיהויה של בצרה בירת ערפיה כ'בצר' או כ'בצרה', על רקע מיקומם של מספר יישובים שנזכרו בשם זה במקרא בעבר הירדן המזרחי, ועל רקע מדרשים מוקדמים ומוקדמים פחות על השם בצר/בצרה; (ב) קו 'תחומי ארץ ישראל' באיזור העיר; (ג) עמדותיהם של רבי יוחנן וריש לקיש בעניין מעמדה ההלכתי של בצרה.

א. זיהויה של בצר/בצרה

במקרא נזכרת בצרה מספר פעמים, תמיד כשם של מקום בעבר הירדן המזרחי.¹⁴ ידועה גם בצר, אף היא כמקום בעבר הירדן המזרחי.¹⁵ הדמיון בשם והעובדה שהאזכורים במקרא, הן של 'בצרה' והן – כנראה – של 'בצר', מתייחסים כל אחד לשני מקומות שונים לפחות, גרמו לאי-בהירות ביחס לזיהוי בצר/בצרה בתקופה מאוחרת יותר.

מקצת האזכורים של בצרה בספרות התלמודית הינם במסגרת מדרשים על פסוקים מן המקרא. חז"ל עסקו הרבה בערי המקלט, וזה מקור עניינם ב'בצר במדבר' שבנחלת ראובן.¹⁶ בפסוק מספר ישעיהו בצרה מקבילה ל'ארץ אדום',¹⁷ ולפיכך אין לזהותה עם בצר, עיר המקלט שממזרח ליריחו (יהושע כ, ח), ולא עם בצרה שבצפון (זו שהיתה לבירת הפרובינקיה הרומית ערפיה). כך אנו מונים בוודאות שלוש בצר/בצרה בעבר הירדן המזרחי. המקורות מעידים על בלבול ביניהן,¹⁸ ואף על מחלוקות חכמים ביחס לזיהוין, מיקומן ומעמדם ההלכתי. גם באונמסטיקון של אוסביוס נמנות שתי ערים בשם 'בצר' (Βοσόρ): עיר המקלט, שהוא מזהה גם כ-Βόστρα, המטרופוליס של הפרובינקיה ערפיה, ובצר, עירו של עשיו בהרי אדום.¹⁹

14 בראשית לו, לג: ישעיהו לד, ו; שם סג, א; ירמיהו מח, כד; שם מט, יג; שם שם, כב; עמוס א, יב; דברי הימים א' א, מד (אך מיכה ב, יב אינו מתייחס, ככל הנראה, למקום מסוים). ראה: ב' מזר, 'בצרה', 1, אנציקלופדיה מקראית, ב, ירושלים תשי"ד, טורים 309–310; והשווה: 'בצרה', 2, שם, טור 310.

15 דברים ד, מג; יהושע כ, ח; שם כא, לו (במקצת כתבי היד): דברי הימים א' ו, סג. מראי מקום אלה מתייחסים כולם לבצר, עיר המקלט אשר במדבר בארץ ראובן, מזרחה ליריחו. ראה: ש"א ליונשטאם, 'בצר', 3, אנציקלופדיה מקראית, ב, ירושלים תשי"ד, טורים 308–309. לאזכורים מקראיים נוספים של 'בצר'/'בצרה', במובנים אחרים, ראה: אוצר לשון המקרא, בעריכת ש"א ליונשטם (בהשתתפות י' בלאו), ירושלים תשי"ד, ב, עמ' 137 (בערכיהם); קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים, בעריכת א' אבן-שושן, ירושלים 1977, א, עמ' 369–370 (בערכיהם). וכן: ש' מגדלקורן, קונקורדנציה לתנ"ך, ירושלים ותל אביב תשט"ז³, הערכים: 'בְּצָרָה' (עמ' 228); 'בְּצָרָה', 'בְּצָר', 'בְּצָרָה' (עמ' 229).

16 כך, למשל: בראשית רבה, פד טו, מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 1019: '...אמר לו הקב"ה אתה פתחת בהצלת נפשות תחילה חייך אין מפרישין ערי מקלט תחילה אלא בתחומך. הה"ד את בצר במדבר בארץ המישור לראובני וגו' (דברים ד, מג); ובדומה לכך גם דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, עמ' 60. (לעומת זאת, ראה: ספרי במדבר, קס, מהדורת הורוביץ, עמ' 216, שלמד מהקדשת ערי המקלט דווקא שרבו רצחנים בעבר הירדן).

17 ישעיהו סג, א: מ'יזה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה...'; וראה עוד בהמשך.

18 ראה בערכים שבאנציקלופדיה המקראית, לעיל, הערות 14, 15.

19 Eusebius, *Onomasticon*, ed. E. Klostermann, p. 46: Βοσόρ (Deut 4, 43). "ἐν τῇ ἐρήμῳ"

דומה כי במקום אחד במדרש מזוהה בצרה כעיר המקלט הצפונית שבעבר הירדן, לפחות לפי דעתו של רבי אלעזר:

...כתי' שש ערי מקלט תהיינה, תני שיהו ששתן קולטות כאחד, ואם בטלה אחת מהן כולן בטלות. תמן תנינן²⁰ מכוונות להן דרכים שנא' תכין לך הדרך, והיאך היו מכוונות חברון ביהודה כנגד בצר במדבר, שכם בהר אפרים כנגד רמות בגלעד, וקדש בגליל כנגד גולן בבשן. והדא היא גולן, ר' בנימין בר' ל' (=בר' לוי) אמ' גודלי. ר' אלעזר אמר בצרה. ר' פנחס אול לבצרה ושאלין ליה הדין היא שוק כלבא, אמ' לון דין מכוון כנגד קדש בגליל. אמרו ישראל, רבנו משה, אם בטלו ערי מקלט להיכן אנו בורחין, אמ' להם לתורה, שנא' וזאת התורה, והיא נותנת לכם חיים שנא' [עץ] חיים היא למחזיקים בה.²¹

ריש לקיש מבסס מדרש על הבלבול בין המקומות השונים ששמם בצר/בצרה:

אמר ריש לקיש שלש טעיות עתיד שרו של רומי לטעות דכתיב מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה (ישעיהו סג, א). טועה שאינה קולטת אלא בצר והוא גולה לבצרה, טועה שאינה קולטת אלא שוגג והוא מזיד היה, טועה שאינה קולטת אלא אדם והוא מלאך הוא.²²

ניתן אמנם לטעון, כי מדרש זה של ריש לקיש נולד בעקבות דברי רבי יוחנן, בעת שחלקו בהלכה בקשר לבצרה.²³ ואולם, טענה זו מעוררת קושי: אם אמנם ביסס ריש לקיש את מדרשו על דברי רבי יוחנן, קשה להסביר מדוע לא הובאו הדברים בשם אומרם. למחלוקתם

“πέραν τοῦ Ἰορδάνου”, “τῆς φυλῆς Ρουβὴν”, “ἀπὸ ἀνατολῶν Ἱερικῶς”, πόλις ἱερατικὴ τῶν φυγαδευτρίων. αὕτη ἐστὶ Βόστρα, ἡ νῦν μητρόπολις τῆς Ἀραβίας. ἔστι δὲ καὶ ἄλλη νῦν Βοσὸρ πόλις τοῦ Ἡσαῦ ἐν ὄρεσι ἢ τῆς Ἰδουμαίας, ἧς μέμνηται Ἡσαΐας λέγων: “τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἑδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐξ Βοσὸρ”; והשווה לתרגומו של היירונימוס, שם, עמ' 47. ראה גם את הערותיו של ע"צ מלמד ביחס לדייקנותו של אוסביוס בציטוטי מן המקרא: ספר האינומאסטיקון לאבסביוס, מהדורת ע"צ מלמד, ירושלים תשכ"ו, עמ' 22, הערות למספר 209.

20 'שינוי שם': ראה: משנה, מכות ב, ה, והשלמותיו של אלבק; ששה סדרי משנה מפורשים בידי ח' אלבק, נויקין, ירושלים-תל אביב תשי"ט,² השלמות למסכת מכות, עמ' 465.
21 'רבי פנחס הלך לבצרה ושאלו אותו האם זה רחוב (או: ככר) הכלב. אמר להם זה מכוון...'; דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, עמ' 62-63, ועיין בהערותיו של ליברמן, שם.
22 בבלי, מכות יב ע"א. במדרש זה עסק ליברמן, שם, עמ' 61, הערה 4, ועמ' 62-63, הערה 17; וראה: S. Lieberman, 'The Martyrs of Caesarea', *Jewish Quarterly Review*, XXXVI (1946), pp. 250-251

23 א"ל (רבי יוחנן לרבי שמעון בן לקיש)... לך חזור, בצר אין היא בצרה' (בבלי, עבודה זרה, נח ע"ב, וראה בתוספות, שם, ד"ה בצר, ולהלן, סעיף ג, המקור השלישי); דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, עמ' 61: 'א...ל (=אמר לו [לריש לקיש]) רבי יוחנן... ואית לן בצרה כבבל (כאן במשמע חוץ לארץ – א"ח), לית היא מן ארעא דישראל, ואינה מערי מקלט, דכתיב את בצר במדבר, ואין זו בצרה' (תרגום: '...ויש לנו... אין היא מארץ ישראל ... [הר"ן כתוב...]). השווה שם, עמ' 60: 'הדה היא בוצרה לעצמה ובצר לעצמה'. זו 'עמדת העורך', שלחיוקה מובא המעשה שבמהלכו חולק רבי יוחנן על ריש לקיש.

של ריש לקיש ורבי יוחנן ביחס למעמדה ההלכתי – וכנראה גם ביחס למקומה, כלומר זיהויה ה'נכון' של בצרה המקראית – נחזור בהמשך.
מן המקורות הללו לא למדנו על מעמדה ההלכתי המדויק של בצרה, בירת הפרובינקיה ערביה. עם זאת, למדנו שהיא לא נתפסה בקטגוריה שונה מן היישובים האחרים ששמם דומה בעבר הירדן, וכי יכול היה לקרות, ואף קרה, שלא הבחינו בינה לבין 'בצר עיר המקלט' – שוודאי איננה בגדר 'חוץ לארץ'.²⁴

ב. 'תחומי ארץ ישראל' באיזור בצרה

להלן העדויות על תחומיה של ארץ ישראל באיזור בצרה:
(א) 'ברייתא ד"תחומי ארץ ישראל'. ברייתא זו, המצויה בנוסחים דומים אחדים בספרות התלמודית, כבר נדונה הרבה ואף זכתה לסיכום ולניתוח מדויק.²⁵ הקטע הרלוונטי מצוי בשורה 17: '...וקנת [17] ורקם טרכון זימרה דמתחם לבוצרה יבקה וחשבון ונחלה דזרד...'. המלה 'תחום' ('דמתחם לבוצרה')²⁶ אינה מצויה עוד בברייתא, למעט בראשה, בצירוף: 'תחומי ארץ ישראל'. בקריאה תמה, משמעות המונח היא 'טריטוריה', האיזור הצמוד והמצורף לעיר, הכפוף לה ובמובנים מסוימים הינו ממש חלק ממנה.²⁷ כלומר, קו התחום של ארץ ישראל עובר ב'זימרה',²⁸ שהיא מקום או נקודת ציון בתוך הטריטוריה של בצרה. כבר עמד זוסמן במפורט על שינויי הנוסח בין הגרסאות השונות של הברייתא במקום זה,²⁹ ואף טיפל בשאלות הגיאוגרפיות-ההיסטוריות הנובעות ממנה, ואין לנו צורך לשוב ולעסוק בכך כאן. על אף קשייו של מראה המקום 'ורקם טרכון זימרה דמתחם לבוצרה' (לנוסחיו), הרי לענייננו מספיק

- 24 ויהא אשר יהא זיהויה המדויק ומיקומה. על ערי המקלט ראה: מ' גרינברג, 'ערי מקלט', אנציקלופדיה מקראית, ו, ירושלים תשל"ב, טורים 383–388. מעמדה ההלכתי של ערי המקלט בעבר הירדן המזרחי בתקופה הרומית המאוחרת, ובפרט מעמדה של בצר/בצרה, טעון עיון נוסף; ראה למשל: ספרי במדבר, קס (לעיל, הערה 16). עיין גם: י"ז הלוי איש הורוביץ, ארץ ישראל ושכנותיה, וינה תרפ"ג (דפוס צילום: תשל"ל), א, עמ' 170–172 (בערכיהם); ש' קליין, עבר הירדן היהודי, וינה תרפ"ה, עמ' 76 (בערכו), וכן שם, עמ' 43, 54–55; ש' קליין, 'ערי הכהנים והלויים וערי מקלט', קובץ החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים תרצ"ה, בעיקר עמ' 99–101.
- 25 זוסמן (לעיל, הערה 3), ושם הפניות רבות למחקרים קודמים שעסקו בברייתא זו. ראה גם: י' זוסמן, 'כתובת הלכתית מעמק בית שאן', תרביץ, מג (תשל"ד), עמ' 88–158, בעיקר עמ' 128–129. להערות, תיקונים ותוספות למאמר זה, ראה: י' זוסמן, שם, מד (תשל"ה), עמ' 193–195; ש' ליברמן, שם, מה (תשל"ז), עמ' 54–63, 331; א' קימרון, שם, שם, עמ' 154–156.
- 26 הציטוטים מברייתא דתחומין הינם על פי הטקסט שפרסם זוסמן (לעיל, הערה 3), עמ' 223. מקום זה בברייתא קשה במיוחד, ומספר בעיות הכרוכות בו נשארו ללא פתרון (ראה: זוסמן, שם, עמ' 236). במסגרת זו אין צורך בבירור מלא של הבעיות הפילולוגיות והגיאוגרפיות-ההיסטוריות הקשות הנוגעות לשורה 17.
- 27 השווה: זוסמן, שם, עמ' 234, הערה 146.
- 28 לפי נוסח זה; ראה בהערה הבאה.
- 29 זוסמן, שם, עמ' 234–236, והערותיו שם. 'זימרה' כציון מקום מצוי גם בספרי, אך לא בנוסחי הברייתא האחרים (ראה שם, עמ' 235–236, אך ראה גם הערה 152).

לקבוע, כי גבולה של ארץ ישראל מצוין כאן כעובר בתוך התחום, ה־territorium, של העיר בצרה.³⁰

(ב) ירושלמי, שביעית פ"ו, לו ע"ג. הלכה א כולה (לו ע"ב-ע"ד) עוסקת במעמדם ההלכתי של מקומות שונים בארץ ישראל ובשוליה. מצוטטת בה גם 'ברייתא דתחומי ארץ ישראל', וממנה משתלשלת הסוגיה שבה תלויה הידיעה הרלוונטית לענייננו, שאגב הילוכה מזכירה את 'חוטא דבוצרייה' (בסוף ע"ג):

ר' זעירא אזל לחמתא דפחל³¹ והוי חמי גרמיה יהיב לבר (מן) מדיקליא דבבל. שלח שאל לר' חייא בר ווא, שאל (ר' חייא בר ווא)³² לתרין בנוי דר' אביתר דירמא.³³ אמרין ליה: נהיגין כהנייא מטיי עד תמן. כהנייא שאלון לר' יוחנן: ההן חוטא דנוה? אמ' לון ר' יוחנן בשם ר' חוניא דברת חורין: נהגין כהנייא מטיי עד דריי. וההן חוטא דבוצרייה עד דפרדיסא. אמ' ר' אבהו: יש עעירות של כותים שנהגו בהן היתר מימי הושע בן נון והן מותרות.³⁴

לכוהנים יש עניין מיוחד בקביעה מדויקת של תחומי ארץ ישראל, שכן אסור להם להיטמא על ידי יציאה אל ארץ העמים (שהיא טמאה במהותה). אנו מוצאים, שלא תמיד היתה חפיפה מלאה בין מה שהוגדר כ'ארץ ישראל' ובין המקומות שמותר היה לכוהנים להימצא בהם.³⁵

30 השווה: זוסמן, שם, עמ' 243-244, והערות 219, 220, 221. זוסמן מתלבט בפירושו של קטע זה ומקצת הקשיים בו אינם מיושבים עדיין (ראה לעיל, הערה 26). לא נעסק כאן בשאלה הכללית יותר, בדבר מעמדו ההלכתי של עבר הירדן, ושל אזורים שונים בו.

31 פחל הוא שמה השמי של Pella. על פחל/פלה ראה, למשל: מ' אבייונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל למן שיבת-ציון ועד ראשית הכיבוש הערבי, ירושלים תשמ"ד, עמ' 160-161; E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, revised and edited by G. Vermes, F. Millar & M. Black, II, Edinburgh 1979, pp. 145-148.

32 לחילופי נוסח ראה: פליקס (לעיל, הערה 1), עמ' 60 (על אתר).

33 מקום לא ידוע. לחילופי נוסח למקום זה, וכן לכל הקטע המצוטט כאן, ראה: פליקס, שם.

34 פליקס, עמ' 58, 60. ותרגומו: 'הלך לחמת-פחל (=מעיינותיה החמים של פלה) וראה עצמו נתון מתוך ל'דקלי בבל'... לשני בנוי של רבי אביתר מירמא (?) אמרו לו נוהגים הכהנים להגיע עד שם הכהנים שאלו את רבי יוחנן: אותו "חוטא" של נוה (מהו? כלומר, מה מעמדו ההלכתי)? אמר להם רבי יוחנן בשם רבי חוניא דברת חורין: נוהגים הכהנים להגיע עד אדרעי. ואותו "חוטא" של הבוצריים (של בצרה)? עד פרדיסא. 'חוטא' מובנו כאן מושאל, בדומה לשימושים קרובים של 'חבל' ו'רצועה' בספרות התלמודית (לעניין זה ראה להלן, הערה 36, וכן ראה אצל פליקס, עמ' 60, המבאר 'חוטא' כ'רצועת הקרקע או דרך...'). תרגום זה מגיח אליפסיס (השמט) במשפט הנדון, כפי שרגיל בתלמוד הירושלמי. תרגום של 'הן, 'ההן' כאן, 'היכן', אפשרי מצד הלשון (כפי שלמדתי מפרופ' א' קימרון), ומבטל את הצורך להניח אליפסיס, אך דומני כי אז קשה ליישב את תוכנו של השאלות עם הקונטקסט המידי, ועם זה של השתלשלות הסוגיה כולה. ההנחה בדבר אליפסיס אינה נראית לי מפליגה, על רקע דרכו של הירושלמי להתנסח כך תדיר.

35 גם בארץ ישראל עצמה היו סוגי מקומות שאליהם אסור היה לכוהנים להיכנס, כמו בתי קברות (שטומאתם מודגשת דווקא בארץ ישראל). יחד עם זאת, לישראל סתם מותר היה להיכנס לאזורים שונים בשוליה של ארץ ישראל (דוגמת 'סוריה') בטהרה, בתנאים מסוימים, ובכך יש בוודאי משום פתח גם לכוהן. ספינה המפרשת, או עבר הירדן, הם דוגמאות נוספות למקרים שבהם המעמד ההלכתי לעניין טומאת חוץ לארץ אינו ברור וחד משמעי. במקומות אחדים בספרות התלמודית נדונים גורמים

כאן עונה רבי יוחנן לכוהנים האלמונים, שפנו אליו לברר את מעמדו של 'חוטא דגנה', שהוא בוודאי דרך המליכה לעיר נְהָה.³⁶ בין אם היתה נְהָה בבחינת ארץ ישראל, ובין אם נחשבה חוץ לארץ או שנקבע לה מעמד ביניים כלשהו, ידוע כי היתה בה קהילה יהודית של ממש וחכמים שקיימו ככל הנראה בית מדרש מקומי. ידיעה זו מובאת במהלך סוגיה ארוכה, העוסקת במהלכה במעמדם לעניין טומאה וטהרה של אזורים שונים הסמוכים לארץ ישראל, ואזורים שהם ספק ארץ ישראל לעניין זה. בהקשר זה, ומשום שהשואלים הם כוהנים המבקשים להימנע מטומאת חוץ לארץ, ברור שהכוונה לדרך שהובילה לנְהָה מתוככי ארץ ישראל. רבי יוחנן השיב לאותם כוהנים בשם רבי חוניא, איש החורן (כלומר, הביא בפניהם את ההלכה המקומית), שנוהגים הכוהנים להגיע עד 'דריי' (שהיא אדרעה/אדרעי) ומשם דרך 'חוטא דבוצרייה' עד פרדיסא. אגב תשובתו של רבי יוחנן על שאלתם של הכוהנים, הוא מתייחס אל המשכה של הדרך שעליה שאלו, כלומר אל הדרך המובילה מנְהָה אל בוצרה דרך אדרעה. כוהנים נהגו אפוא להגיע לא רק עד נְהָה, אלא להמשיך ממנה עד לאדרעי, וממנה, בדרך בוצרה, עד ל'פרדיסא' – נקודת ציון בלתי ידועה, או אולי מטע או גן מפורסם בשעתו בשוליה של בוצרה; הם לא נהגו להמשיך בדרך זו עד לעיר בצרה ממש. אם כן, בצרה עצמה לא נכללה בתחומי ארץ ישראל גם לפי ידיעה זו, אך נקודה מסוימת בקרבתה (מכל מקום, בינה לבין אדרעי), שלא צוינה כברייא דתחומין, נחשבה בעיני רבי יוחנן, בעקבות רבי חוניא דברת חורן, לקצה גבולה של ארץ ישראל, וכך הורה.³⁷

וסיבות נוספים שבשעטת מותר לישראל לצאת (לשעה?) מארץ ישראל, כגון לשאת אשה וללמוד תורה. אף כאן אין הלכות מוחלטות ואחידות המקובלות על הכל, ויישומן של ההשקפות השונות בשאלות אלה ביחס לכוהנים קשה עוד יותר. לענייננו, ראה את דברי רבי יוחנן בנושא זה ביחס לבצרה הנזכרים להלן.

36 ובהמשך הסוגיה: 'הניסים (=האיים) שבים את רואה אותן כאילו חוט מתוח מטורי (=מְהָר) אמנה עד נחל מצרים. מהחוט ולפנים ארץ ישר'. מהחוט ולחוץ חוץ לארץ... וגבול שבצדין מזה את רואה אותן כאילו חוט מתוח מקפלריא ועד אוקיינוס כחוט ולפנים ארץ ישראל מהחוט ולחוץ חוץ לארץ' (על פי דפוס ונציה; והשווה: פליקס [לעיל, הערה 1], עמ' 72, 74, ושם גם חילופי נוסח). מן השימוש בתיבה 'חוט' במקום זה אפשר להקיש, ש'חוטא' בחלק של הסוגיה הרלוונטי לענייננו אף הוא משמש במשמעות של קו גבול או קצה תחום; זו בוודאי לפחות האסוציאציה בהקשר שלפנינו. יתר על כן, בעולם הרומי התקשרו דרכים באופן אסוציאטיבי עם גבולות ותחומים. למונח 'חוטא' עיין, בערכם, אצל: M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrash Literature*, New York 1950, p. 431; J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, Berlin-Wien 1924², II, pp. 21–22, M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Jerusalem 1990, p. 190, s.v. 'חוט'. ראה גם מאמרי הנזכר בהערה הבאה.

37 הידיעה שלפנינו היא האישור היחיד לקיומה של דרך זו, שהכל משערים שהיתה קיימת אך לא נמצאו לה, למיטב ידיעתי, שרידים בשטח. על הדרך נְהָה-אדרעה-בצרה ראה במאמרי: 'The Nawà-Der'ā Road', *Scripta Classica Israelica*, XIV (1995), pp. 138–142. אפשר לשער כי 'פרדיסא' היתה נקודת ציון בתוך העיר בצרה עצמה. אך השערה זו מחייבת לטעון, כי איזור מסוים בתוך העיר הינו ארץ ישראל ממש, וקביעתו של אותו רבי יוחנן בעצמו (שמביא את דבריו של רבי חוניא דברת חורן), שבצרה הינה חוץ לארץ גמור, אינה מובנת. מכל מקום, דומה שקריאת

ג. עמדותיהם של רבי יוחנן וריש לקיש בעניין מעמדה ההלכתי של בצרה

ממספר מקורות עולה דבר קיומה של מחלוקת בין רבי יוחנן לריש לקיש באשר למעמדה ההלכתי של בצרה. משתמע מהם, כי מעמדה של בצרה לא היה ברור ומוחלט במחצית השנייה של המאה הג', עובדה שראוי לבחון את משמעותה ההיסטורית.

(א) בירושלמי, שביעית פ"ו, לו רע"ד, נאמר: 'ר' שמעון בן לקיש אול לבוצרה. אתון לגביה, אמ' ליה חמי לן בר נש דריש, דין, ספר, חזן, עביד כל צורכינן. חמא חד בבליי, אמ' ליה חמית לך חד אתר טב. אתא לגבי ר' יוחנן, אמ' ליה: "מן בבל לבבל".³⁸ גירסה שונה נזכרת במדרש:

רשב"ל אול לבוצרה, אמרי ליה לית את חמי חד בר נש דיתיב גבן דיהוי ספר ומתניין וחזן וכתב... אמ' להון תאמרון דיהבתון עיניכון בר' יוחנן. אתא לגו ביתיה וחמא חד בבלייא דהו ביה כל אילין מיליאי דאמרין ליה בבוצרה, א"ל בעי את מייתי לבוצרה ומיתב לן כדן וכדן ומיתב לך גביהון, אמ' ליה ייתי בבלייא מן בבל, ולבבל את בעי למיתב [ליה]. מן ארעא מסאבתא לארעא מסאבתא. אתא ר"ש אמ' לר' יוח', אזלית לבוצרה, ואמרין לי חמית חד ברנש דיהוי ספר ומתניין וחזן וכתב, חמית חד בבלא ואמרית ליה בעי את מייתי לך לבוצרה, ואמ' לי מן בבבל³⁹ אייתית ולבבל את בעי מתיב לי. א"ל ר' יוחנן יאות אמ' לך, ואית לן בצרה בבבל, לית היא מן ארעא דישראל, ואינה מערי מקלט, דכתיב את בצר במדבר, ואין זו בצרה.⁴⁰

בשתי גירסאותיו של המעשה מנוסחת בבהירות דעתו של רבי יוחנן על מעמדה ההלכתי של

הטקסט כפשוטו מצביעה על כך שפרדיסא היתה מחוץ לעיר עצמה, אולי איזור חקלאי בשוליה (אולי בדומה לציון אחר באותה ברייתא: 'גנייא דאשקלון'; על מעמדה ההלכתי של אשקלון ראה מאמרי [לעיל, הערה 5]). לאפשרות אחרת ראה: ח' מיליקובסקי, 'ה'פרסדיאות' שהושיב ירבעם – התפתחותה של גירסה, סידרא, ז (תשנ"א), עמ' 45–48.

38 מהדורת פליקס, עמ' 64. ותרגומו: 'רבי שמעון בן לקיש הלך לבוצרה. באו אצלו, אמרו לו: הראה (כלומר: מצא) לנו אדם (שהוא) דרשן, דין, סופר, חזן, (ש)יעשה לנו כל צרכינו. ראה בבלי אחד, אמר לו: ראיתי לך מקום טוב (אחד). בא אל רבי יוחנן, אמר לו: מבבל לבבל'.

39 ראה: דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, עמ' 61, הערה 2.

40 שם, עמ' 60–61. 'רבי שמעון בן לקיש הלך לבוצרה, אמרו לו: האין אתה רואה (מוצא לנו) אדם שישב בקרבנו, שיהיה סופר ומשנה וחזן וכתב... אמר להם: אמרו שנתתם עיניכם ברכי יוחנן. בא אל ביתו, וראה בבלי אחד שהיו בו כל הדברים האלו שאמרו לו בבוצרה, אמר לו: רוצה אתה ללכת לבוצרה ולשבת לנו (בתור) כזה וזה ותשב לך בקרבם? אמר לו: (כל אימת ש)בוא בבלי מבבל, (ו)לבבל אתה רוצה להשיב (אותו), מארץ טמאה לארץ טמאה? בא רבי שמעון, אמר לרבי יוחנן: הלכתי לבוצרה, ואמרו לי ראה אדם שיהיה סופר ומשנה וחזן וכתב, ראיתי בבלי אחד ואמרתי לו: הרוצה אתה ללכת לך לבוצרה, ואמר לי, מבבל באתי ולבבל אתה רוצה להשיב אותי? אמר לו רבי יוחנן: יפה (נכון) אמר לך; ו(האם) יש לנו בוצרה בבבל? אין היא מארץ ישראל ואינה מערי מקלט, שהרי כתוב...'

העיר בצרה: היא 'חוץ לארץ' גמור.⁴¹ בגירסה שבדברים רבה הוא מסביר את דבריו: 'בצר', עיר המקלט המקראית, צריכה להימצא במדבר, שהרי כך כתוב, ועל כן אין לזהותה עם בצרה.⁴² עמדתו של ריש לקיש בעניין זה אינה מפורשת כאן; מעצם העובדה שביקש לשלוח את התלמיד הבבלי לבצרה אי אפשר ללמוד מה היה מעמדה ההלכתי בעיניו.

(ב) בירושלמי מסופר המעשה הבא:

מהו שיטמא⁴³ לכבוד אביו ואמו. רבי יסא שמע דאתא אימיה לבוצרה אתא ושאל לרבי יוחנן מהו לצאת. אמר ליה (במקבילות: אם) מפני סכנת דרכים צא. ואם בשביל כבוד אמך איני יודע. אמר רב שמואל בר רב יצחק עוד הוא צריכה לרבי יוחנן אטרח עלי ואמר גמרת לצאת תבא בשלום. שמע ר' לעזר ואמר אין רשות גדולה מזאת. מהו שיטמא אדם לכבוד הרבים...⁴⁴ (ירושלמי, נזיר פ"ז, נו ע"א; ומקבילות: ירושלמי, ברכות פ"ג, ו ע"א-ע"ב; ירושלמי, שביעית פ"ו, לו ע"ג).

וזו גירסת הבבלי:

רב אסי הוה ליה ההיא אמא זקינה... שבקה ואזל לארעא דישראל שמע דקא אזלה אבתריה אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר לי' מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ א"ל אסור לקראת אמא מהו א"ל איני יודע [אתרת] פורתא הדר אתא אמר ליה אסי נתרצית לצאת המקום יחזירך לשלום אתא לקמיה דרבי אלעזר א"ל חס ושלום דלמא מירתח רתח א"ל מאי אמר לך אמר ליה המקום יחזירך לשלום אמר ליה ואם איתא דרתח לא הוה מברך לך אדהכי והכי שמע לארונא דקאתי אמר אי ידעי לא נפקי ת"ר מכבדו בחייו ומכבדו במותו וגו'⁴⁵ (קידושין לא ע"ב).

רבי יסא, אסי בבבלי, סבל מקשיים רבים עם אמו,⁴⁶ עד שעלה, בלעדיה, מבבל לארץ ישראל, והנה שמע שהיא הגיעה לבצרה (כך בשני הנוסחים, ובבבלי נאמר שבעקבותיו באה). רבי יסא היה כוהן,⁴⁷ ואת שאלתו ניתן להבין על רקע זה. הוא ביקש לדעת אם מותר לו לצאת מארץ ישראל לבצרה, שלפי שיטת רבי יוחנן רבו היא מחוץ לארץ ישראל, כדי ללכת אל אמו, לאחר שנודע לו שהיא נמצאת שם. רבי יסא נזקק להנחיה מרבי יוחנן כיצד לנהוג

41 'בבל' כאן במובן 'חוץ לארץ'; השווה: דברים רבה, ליברמן, ואתחנן, עמ' 61, הערה 3.

42 השווה לנוסח הברור פחות בהמשך המקבילה שבירושלמי.

43 על פי ההקשר בסוגיה מדובר בכוהן; במקבילה בשביעית: 'מהו שיטמא כהן לכבוד אביו ואמו'. ההקשר במקבילה בשביעית: תחומי ארץ ישראל באזור בצרה.

44 'רבי יסא שמע שבאה אמו לבצרה. בא ושאל את רבי יוחנן... עוד הוא זקוק לרבי יוחנן! הטריח עליו...'

45 'רב אסי היתה לו אם זקנה... עזבה והלך לארץ ישראל. שמע שבאה אחריי בא לפני רבי יוחנן... [הרגיוזו] מעט חזר (ו)בא אמר לו... בא לפניו (של) רבי אלעזר אמר לו חס ושלום שמא רגז רגז... אמר לו ואם היה (הדבר) שרגז לא היה מברכך (=באופן זה) בינתיים שמע שהארון הוא שהגיע אמר אילו ידעתי (=שכבר נפטר) לא הייתי יוצא'.

46 בבלי, קידושין לא ע"ב.

47 בבלי, מגילה כב סע"א.

במצב זה, שכן מלכתחילה אסור לו ככוהן לצאת מגבולות הארץ, אבל אמו הגיעה מבבל אל מקום הנושק לשוליה של ארץ ישראל ומצוי בקירבה יחסית אל טבריה, מקום מושבו, אף שנחשב 'חוץ לארץ' לשיטת רבו. מן הבבלי, ובצורה פחות בהירה גם מן הירושלמי, עולה מצוקתו של רבי יסא – הצורך שלו בהתר מצד אחד וצער על שהטריח את רבו ואולי אף הכעיסו, מצד אחר. מנוסח הבבלי עולה, כי הוא הסתפק בברכתו של רבי יוחנן, ברכה שלא היתה רשות גמורה, אף שרבי אלעזר ראה בה רשות מספקת. בסופו של דבר נודע לרבי יסא שארונה של אמו הוא שהגיע, ואז אמר, כי לו ידע שנפטרה לא היה יוצא (משמע, לחוץ לארץ) לקראת הארון. השאלה נגעה אפוא ליציאה לקראת הורה בחייו; לו ידע שנפטרה טרם בואו לא היה זקוק רבי יסא, לפי עדות עצמו, להוראתו של רבי יוחנן.

מתשובתו של רבי יוחנן בירושלמי עולה, כי השאלה היתה כללית, וכי לא התבקשה כאן רשות מיוחדת לצאת עקב פיקוח נפש (=סכנת דרכים), רשות שספק אם היה בה צורך, ומכל מקום ברור היה שתינתן, ואמנם ניתנה. על השאלה הקשה יותר, האם רשאי, או אף חייב, רבי יסא לצאת לקראת אמו לבצרה שלא מנימוק זה, לא ניתנה לו תשובה ברורה. את המלים 'איני יודע' של רבי יוחנן אפשר להבין כפשוטן – שאינו יודע את התשובה הנכונה, ואפשר גם לראות בהן תשובה המבקשת לתת התר במקרה המסוים הזה, שנסיבותיו הקשות היו ידועות בוודאי לרבי יוחנן (רבי אלעזר הסביר לרבי יסא, שתשובתו של רבי יוחנן היא בבחינת התר לכל דבר), אך בלי לקבוע כלל או הלכה. אם כן, אין מוטלת עליו חובה לצאת לקראת אמו מן הטעם של כבוד האם. רבי יוחנן איננו מתיר באופן מפורש לרבי יסא לצאת, אך גם אינו אוסר זאת עליו, כנראה בגלל נסיבותיו המיוחדות של המקרה.

לענייננו למדנו, שבאופן עקרוני אין רבי יוחנן מתיר לכוהנים לצאת לבצרה מארץ ישראל, שהרי בצרה היא בעיניו חוץ לארץ. במקרה של פיקוח נפש הוא מתיר זאת, כמובן, במפורש, ואילו במקרה שבו היציאה היא לצורך כבוד האם – אין הוא יודע אם להתיר או לאו, ומכל מקום הוא איננו מורה התר מוחלט. המקרה שלפנינו נדון לגופו, בלא שניתנה בו פסיקה עקרונית. לפי מקצת המקבילות, בירך רבי יוחנן את רבי יסא ש'יצא בשלום ויחזור בשלום', ובכך אין התר מלא אך גם לא איסור מוחלט. אולי נובע הדבר מן הנסיבות המיוחדות של המקרה, שהיו ידועות בטבריה.⁴⁸ רבי יסא בעצמו מצוטט בבבלי כשהוא מודה, כי לו ידע שכבר מתה אמו לא היה יוצא לבצרה לקבל את ארונה.

(ג) ר' שמעון בן לקיש הוה בבוצרה; חמתון מזלפין להדא אפרודיטי. אמ' לון: לית אסיר? אתא שאל לר' יוחנן אמ' ליה ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יהוצדק אין דבר שלרבים אסור.⁴⁹ (ירושלמי, שביעית פ"ח, לח ע"ב-ע"ג).

ריש לקיש שהה בבית המרחץ בבצרה וראה ש'מזלפין' לאפרודיטי.⁵⁰ הוא סבר שאסור

48 ומפורטות במקבילה שבבבלי, ראה לעיל, הערה 46.

49 מהדורת פליקס, עמ' 210. ותרגומו: 'רבי שמעון בן לקיש היה בבצרה, ראה אותם מזלפים (או: נוסכים) לאותה אפרודיטי, אמר להם (ה)אין (זה, מים אלו) אסור? בא...!'

50 רחצה בבתי מרחץ ציבוריים, שיש בהם דמות עבודה זרה (בדרך כלל לגוי, או בעיקר לשם גוי), עוררה בעיות הלכתיות וחכמים דנו בכך מפעם לפעם. ראה: G.J. Blidstein, 'R. Yohanan, Idolatry

ליהודי להשתמש במרחץ שבו עושים זאת, ובשוכו שאל על כך את רבי יוחנן. רבי יוחנן ענה, בשמו של רבי שמעון בן יהוצדק, שאין דבר של רבים אסור, כלומר מים שהציבור משתמש בהם אין לאסרם.⁵¹ הלכה זו כשלעצמה אינה מבחינה בין ארץ ישראל לחוץ לארץ, והיא מובאת כאן משום שהיא כנראה מקבילה חלקית למקור המצוטט להלן. וזו לשון המסורת בבבלי:

ר"ל איקלע לבצרה חזא ישראל דקאכלי פירי דלא מעשרי ואסר להו חזא מיא דסגדי להו עובדי כוכבים ושתו ישראל ואסר להו אתא לקמיה לרבי יוחנן א"ל ארמקטורך עלך זיל הדר בצר לאו היינו בצרה ומים של רבים אין נאסרין רבי יוחנן לטעמיה דא"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק מים של רבים אין נאסרין⁵² (עבודה זרה נח ע"ב-נט ע"א).

החלק השני של המסורת דומה למקור בירושלמי, וייתכן מאוד שהוא נוסח אחר שלו. ריש לקיש ראה מים שעכו"ם סגדו להם וישראל שתו מהם. בבית מרחץ ציבורי משמשים ה'מעיינות' גם למי שתייה, וה'זילוף' ניתן להתפרש גם כפולחן. מכל מקום, בירושלמי מדובר ברחצה ובהזלפה, אולי של חומרי בישום, שאינם משמשים לצורכי פולחן במכוון, אלא לכל היותר בעקיפין, אגב מתן שירות למשתמשי המרחץ. המקבילות אינן זהות אפוא, אך אפשר שהן נוסחים שונים של ידיעה מקורית אחת. תשובתו של רבי יוחנן אינה שווה בשני הנוסחים, אך הלשון דומה והדברים נאמרים משמו של אותו חכם, רבי שמעון בן יהוצדק; אין דבר של רבים נאסר, לפי הנוסח שבירושלמי, ובנוסח הבבלי, אין נאסרים מים של רבים. בחלק הראשון של המקור בבבלי נזכרת עוד הלכה שהורה ריש לקיש בבצרה: הוא אסר לבני המקום פירות בלתי מעושרים, כלומר, הורה להם לעשר את פירותיהם. גם כאן מתקן רבי יוחנן את ריש לקיש ומסביר שההלכה אינה נכונה, משום שלפי דעתו התבסס רבי שמעון בן לקיש על הנחה שגויה: 'בצר לאו היינו בצרה'. גם כאן נראה שכוונתו של רבי יוחנן היא שאין לזהות את בצרה עם עיר המקלט המקראית בצר, ועל כן אין היא ארץ ישראל, אלא חוץ לארץ גמור. מכל מקום, לא רק שאין הוא נוזף בריש לקיש על שיצא, לפי שיטתו, מן הארץ לחוץ לארץ (לשעה), אלא שהוא מזרזו לצאת שוב: 'זיל הדר'. מכאן עולה, שאין רבי יוחנן אוסר באופן מוחלט יציאה מן הארץ, לפחות לשעה. ואולם, הוא מבחין בין ישראל לכוהן, ועל כוהן הוא אוסר לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ, למעט מקרה של פיקוח נפש. על פי הידיעה בבבלי לבדה אי אפשר לקבוע מדוע אסר ריש לקיש לבני בצרה פירות

and Public Privilege', *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period*, V (1974), pp. 154-161. ראה גם: א' וסרשטיין, 'רבן גמליאל ופרוקלוס איש נאוקרטס', ציון, מה (תש"ם), עמ' 267-257; E. Habas, 'A Poem by the Empress Eudocia: a Note on the Patriarch', *Israel Exploration Journal*, forthcoming, esp. n. 32.

51 ראה: פליקס (לעיל, הערה 1), ציון 8 בביאור, עמ' 211. לחילופי נוסח ולפירוש, ראה: שם, עמ' 210. והשווה פני משה על אתר.

52 ריש לקיש נקלע לבצרה. ראה ישראל שאכלו פירות בלתי מעושרים ואסר להם. ראה מים שסגדו להם... ואסר להם. בא לפני רבי יוחנן, אמר לו: בעוד בגדך עליך לך חזור... רבי יוחנן לפי נימוקו (=לשיטתו)...

בלתי מעושרים, והאם אסר בהכרח את כל הפירות. לעניין זה נחזור בהמשך. מכל מקום, ברור שלא ראה בבצרה חוץ לארץ גמור. מדבריו של רבי יוחנן משתמע, שלפי דעתו, ריש לקיש ראה בבצרה את עיר המקלט המקראית בצר.⁵³ אך שיקוליו של ריש לקיש לעשר פירות בבצרה לא נמסרו בידיעה משמו, ואפשר שהיו שונים ממה שמייחס לו רבי יוחנן. ניתן להניח אפוא, שרבי יוחנן חלק על ריש לקיש באמצעות נימוק השונה מטיעונו שלו. דבר זה אפשרי בהחלט, מה עוד שבמדרש אחד שלו, שצוטט לעיל,⁵⁴ אומר ריש לקיש במפורש שבצרה איננה בצר.⁵⁵

על אף מעמדו של ריש לקיש, תבע ממנו רבי יוחנן שישוּב מיד לבצרה, עוד בטרם החליף את בגדו, ויחזור בו משתי הוראותיו. זו יותר מסתם מחלוקת, שרבות כמה היו בין רבי יוחנן לריש לקיש. דומה שמעמדה ההלכתי של בצרה נתפס כנושא בעל חשיבות מעשית רבה. שאם לא כן, קשה להסביר תגובה כה חריפה כלפי חכם חשוב, שבהזדמנויות אחרות זכה לגיבוי ולתמיכה מלאים של רבי יוחנן.⁵⁶

המקורות שנדונו לעיל מצביעים על אי־בהירות בסיסית באשר למעמדה ההלכתי של בצרה. אין בידינו מסורת מקומית, כדוגמת זו שהביא רבי יוחנן משמו של רבי חוניה דברת חורון בדבר 'חוטא דנוה' (ירושלמי, שביעית פ"ו, לו ע"ג; וראה ציטוט לעיל, סעיף ב). החולקים הם רבי יוחנן וריש לקיש, גדולי הדור, בעצמם. יש לשים לב לכך, שהמחלוקות נוגעות לעיר בצרה גופה. ראינו לעיל, שמקצת האדמות שבתחומה (היינו, בתחום שליטתה האדמיניסטרטיבי, ה־territorium שלה) נחשבו כארץ ישראל מבחינה הלכתית. יש להניח, ש'ברייתא דתחומי ארץ ישראל' היתה מוכרת בימי רבי יוחנן וחבריו. היא מצויה בספרי דברים ובתלמוד הירושלמי, וכן בתוספתא. בכתובת רחוב, שזמנה מאוחר הרבה לאותה עת, היא מצוטטת ממש כלשונה בספרות התלמודית.⁵⁷ באשר לדרך אדרעי-בצרה, רבי יוחנן מביא בעצמו מסורת מקומית (ראה לעיל), הרואה חלק מן הדרך הזאת כארץ ישראל, שכוהנים יכולים להלך בה עד ל'פרדיסא';⁵⁸ רבי יוחנן מסכים לאותה מסורת ואף מורה הלכה על פיה.

53 רש"י והתוספות (ד"ה בצר) מניחים, שראה בה חלק מארץ ישראל, מנימוק זה. בעל התוספות אינו חש בנוח ומאריך מאוד בהסבר, תוך מתן דוגמאות מסובכות ממקומות שאינם בהכרח ארץ ישראל (כמו: קיסריה). ראה גם: פליקס (לעיל, הערה 1), עמ' 67, המניח כי ריש לקיש ראה בעיר בצרה חלק מארץ ישראל, גם בהתייחס לידיעה בירושלמי, שביעית פ"ח, לח ע"ב-ע"ג: 'ר"ש בן לקיש סבר שהיא [=בוצרה] מארץ־ישראל, ורבי יוחנן סבר שהיא חלק מבבל' (עמ' 211, סימן 7). וראה עוד להלן.

54 בבלי, מכות יב ע"א; מצוטט לעיל, סוף סעיף א.

55 ניתן כמובן לטעון, כי דבריו אלה של ריש לקיש, שנאמרו ברוח דומה לזו של דברי רבי יוחנן במסורת שלפניו, נאמרו לאחר ששוכנע בידי רבי יוחנן, ומנימוקיו; המסקנה המתחייבת במקרה זה היא שהמדרש בבבלי, מכות יב ע"א, מאוחר למחלוקת ביניהם בדבר מעמדה ההלכתי של בצרה. אך קשה להסביר מדוע לא הביא ריש לקיש דברים בשם אומרם. וראה לעיל, סוף סעיף א.

56 אף כנגד הנשיא; ראה: ירושלמי, הוריות פ"ג, מז ע"א.

57 על הנוסחים השונים ועל הקרובה הרבה ביניהם, עיין: זוסמן (לעיל, הערה 3), סעיף ב ('המסורות השונות'), ובעיקר עמ' 224-227.

58 אמנם לא עד לבצרה ממש, אלא אם כן 'פרדיסא' היתה בעיר עצמה, ואין לנו דרך לדעת זאת; לפי

למעט האפשרות ההיפותטית⁵⁹ ש'פרדיסא' מצויה בשוליה, העיר בצרה עצמה נמצאת מחוץ לתחומי ארץ ישראל, כפי שעולה מן המקורות שראינו. נראה אפוא שצודק רבי יוחנן, הקובע נחיצות כי בצרה הינה חוץ לארץ. אך מהי טענתו של בר הפלוגתא שלו, ריש לקיש? האם הוא טוען שבצרה כלולה בארץ ישראל?

דעתו של ריש לקיש על מעמדה ההלכתי של בצרה, שלא כדעתו של רבי יוחנן, לא נאמרה במפורש במקורותינו. אנו נוטים להסיק כי ייחס לה מעמד הלכתי בדיוק כמו של ארץ ישראל, משום שהוא חולק על רבי יוחנן, הרואה בה, במפורש ובמוצהר, חוץ לארץ. זו גם דעת רש"י ומפרשים אחרים.⁶⁰ אבל ייתכן שהיתה סיבה אחרת לכך שאסר לבני בצרה את אותם הפירות. כך, דרך משל, אפשר שאסר את פירות בצרה לא משום שזו נכללה לדעתו בארץ ישראל, אלא משום שייחס לה מעמד אחר. מעמד זה בוודאי שאינו 'חוץ לארץ', אך ידועים מקרים שונים שבהם נדון קיום מצוות התלויות בארץ אף באזורים שאינם ארץ ישראל ממש. למשל, יש, ככלל, לקיים שביעית ומעשרות ב'סוריה'.⁶¹ דומה שרבי שמעון בן לקיש לא ראה בבצרה ארץ ישראל ממש. המקורות שציטטנו לעיל היו ידועים בימיו ואין להעלות על הדעת שלא הכיר אותם, ובוודאי ידע שאין העיר בצרה גופה נכללת בתוך תחומי ארץ ישראל (דבר המפורש ב'ברייטא דתחומי ארץ ישראל'). אך דומה שהוא ביקש שלא לראות בה חוץ לארץ גמור. בשל מיקומה של בצרה, יש לשער שהמעמד שביקש לייחס לה היה כשל סוריה. אין אנו יודעים אלו פירות אסר, והתלמוד גם אינו מציין את טעם האיסור. יש לציין, שפרי אחד מאיזור בצרה היה מוכר בהלכה כמיוחד למקום,⁶² ולכן סביר בהחלט שרבי שמעון בן לקיש אסר פירות מקומיים, ולא בהכרח 'חזקת פרות ארץ ישראל' (היינו, אלה שהובאו מארץ ישראל) עמדה לגד עיניו (כך נראה יותר גם על פי תגובתו של רבי יוחנן). אם אכן זו היתה מהות מחלוקתם של רבי יוחנן וריש לקיש, הרי לפנינו דוגמה יחידה במינה לדיון בשאלה: האם מעמדו של מקום מסוים בגבולה של ארץ ישראל הינו בגדר 'חוץ לארץ' או 'סוריה'!⁶³ ברקע מחלוקת זו היתה אי-בהירות או בלבול עמוק ומושרש ביחס לבצרה, זהותה, זיהויה וטיבה. רבי יוחנן הכריע בכוח סמכותו שבצרה חוץ לארץ היא. בעבר הירדן המזרחי היו שלושה מקומות בשם זה. לא רק המלאך במדרשו של ריש לקיש בלבד

אפשרות זו, חלק מסוים מן העיר עצמה אולי נחשב כארץ ישראל. ואולם, בקריאה תמה של המקור אין נראה כי 'פרדיסא' שוכנת בתוך העיר בצרה. על כביש זה ועל פרדיסא ראה לעיל, הערה 37, וכן מאמרי ומאמרו של מיליקובסקי הנזכרים בהערה זו.

59 ראה בהערה הקודמת.

60 ראה לעיל, הערה 53.

61 תוספתא כלים, בבא קמא, א, ה, מהדורת צוקרמנדל, עמ' 569; בבלי, גטין ח ע"א-ע"ב, ועוד. אין זה המקום להיכנס לבעיות הסבוכות של קיום מצוות התלויות בארץ בסוריה בתקופת המשנה והתלמוד. הלכות, דיונים ומחלוקות ביחס להבטים שונים של מעמדה ההלכתי של סוריה (ובכלל זה שאלות הנוגעות לקיום המצוות התלויות בארץ) מצויים במקומות רבים בספרות התלמודית לענפיה, והנושא טעון עדיין עיון.

62 דבילה בוצרית: ירושלמי, דמאי פ"ב, כב סע"ב; בכורים פ"ג, סה ע"ג; בבא מציעא פ"ג, ח ע"ב.

63 אפשר גם לחשוב על סוגים אחרים של מעמד ביניים, כגון 'ספרי ארץ ישראל' או 'ארצות הסמוכות לארץ ישראל'. על 'סוריה' חל בבירור דין מעשר, ויש גם עדויות להפרשת מעשרות בה.

ביניהם; גם אוסביוס⁶⁴ ואף היירונימוס (בעקבותיו) שגו, רבי יסא לא ידע להחליט בעצמו אם מותר או אסור לו 'לצאת'⁶⁵ לבצרה, ואף רבי אלעזר, וכנראה גם רבי פנחס, ראו בבצרה את עיר המקלט הצפונית של עבר הירדן. אפשר שלא־הבהירות תרמה סיבה נוספת, יחידה במינה לפי התיעוד הקיים, והיא שבצרה, שלשיטתנו נחשבה (לפחות בדעת מיעוט) ל'סוריה' במובן ההלכתי, לא היתה חלק מ'סוריה' במובן הפוליטי והאדמיניסטרטיבי. בצרה היתה בירתה⁶⁶ של הפרובינקיה הרומית ערביה.

ד. בצרה 'הסורית' בירת ערביה

בשני פפירוסים כתובים יוונית מאוקסירינקוס מכונה העיר בצרה: 'סורית', ב־P.Oxy 3054⁶⁷ וב־PSI 771⁶⁸. הידיעות הללו עשויות להאיר מזווית מעניינת את ההבט ההלכתי, בשל האפשרות שלפנינו עדות נוספת, מסוג שונה לחלוטין, לבלבול־מה ביחס למעמדה של בצרה.⁶⁹

- 64 ראה לעיל, הערה 19.
- 65 'לצאת' משמע מארץ ישראל לחוץ לארץ (או למקום שיש לברר אם אינו בגדר חוץ לארץ).
- 66 ראה להלן, הערה 76.
- 67 התפרסם בתוך: *The Oxyrhynchus Papyri*, XLII, ed. P.J. Parsons, London 1974 (=Graeco-Roman Memoirs, 58), p. 139, 140. הפפירוס, המתוארך לשנת 265 (אך ראה הדיון שם, עמ' 140, הערה 1), עוסק ברישום בעלות על עבד על ידי אשה בשם אאורליה בת סימון *ἡ ἀπὸ Βόστρας τῆς Σιμων* (=מבוסטרה הסורית). השם *Σιμων* אינו ידוע מן האונומסטיקון של בצרה (ראה: סרטור [לעיל, הערה 13], רשימת השמות הפרטיים הנזכרים בממצאי בצרה, עמ' 261–276). 'סימון' הינו שם יווני (שגם יהודים השתמשו בו), אך הוא גם התעתיק היווני המקובל ל'שמעון', וקיימת אפשרות ששמה של האשה היה 'אאורליה בת שמעון' והיא היתה יהודייה. עדות מובהקת יחידה על יהודי מבצרה (או ממצא בוצרי) בשם אנטיוכוס היא כתובת קבורה מירושלים (ראה לעיל, הערה 7). כאמור, בבצרה עצמה לא נמצאו שרידים יהודיים. באשר לשמות יהודיים אפשריים באונומסטיקון של בצרה, ראה: סרטור, שם, עמ' 158 (אזכור אפיגרפי אפשרי, בכתובת מקומית, של תושב יהודי מבצרה); וכן בסעיף השישי של האינדקס האונומסטי ('noms en d'autres langues ou dialectes sémitiques'), עמ' 275–276, שבו מצוינים כמה שמות עבריים. ראה גם בהערה הבאה. אזכורים אלה זקוקים מחקר נפרד.
- 68 בפפירוס זה, המתוארך לשנת 322, מתועד ככל הנראה חוזה מסחרי (לדעת המהדירים – חוזה מכירה של בית, אלא שהטקסט הינו פרגמנטרי למדי). שמו של המוכר, אורליוס אניאס בן אמפרניוס, שאמו (היא) אורליה *ἡ ἀπὸ Βόστρων Συρίας* (=מבוסטרה [מילולית: ועירם של ה]בוסטריים [הסורית]), יש בו עניין מסוים. מהדירי הקובץ מעירים על מספר בעיות באשר לקריאת המרכיבים השונים של שמו *Publicazioni della Società italiana .. [=PSI]: Papiri Greci E Latini*, VII [1925], No. 2, p. 62, n. 771. במיוחד יש לציין את הערתם, כי קריאה של המרכיב הראשון בשמו של המוכר כ־*Ὀνίας* (קריאה שהיתה מצביעה עליו כיהודי במידה רבה של סבירות), ולא *Ενίας*, אינה באה בחשבון: 'non si può leggere (sc.: *Ὀνίας*)'. השם *Ὀνίας* מצוי פעם אחת באונומסטיקון של בצרה (סרטור, שם, עמ' 222), בכתובת פרגמנטרית שסרטור מציע בוהירות לראות בה כתובת יהודית, שכן לדעתו אין שם זה מצוי אלא בקרב קהילות יהודיות. סרטור רואה גם באזכור הבודד של השם *Οινίας* גירסה של השם *Ὀνίας*, על המשמעות המיוחדת שהוא קושר לשם זה (שם, עמ' 221). *Ενίας* אינו מצוי כלל באונומסטיקון של בצרה.
- 69 הצעה זו העלתה לראשונה בהצאה בקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות (תשמ"ה).

ג' פרסטר וי' צפריר הציעו לקשור את הכינוי 'סורית' לכתובת שגילו בבית שאן,⁷⁰ אשר בה מכונה העיר ניסה-סקיתופוליס, הקדושה ובעלת-זכות-עיר-המקלט, גם: τὴν κατὰ... Koίλην Συρίαν Ἑλληνίδων πόλιν... (=אחת מהערים היווניות של קוילה-סוריה).⁷¹ גם לעיר קנת/קאנאתא מתועד כינוי דומה,⁷² ובינתיים נמצא כינוי מעין זה, 'קוילה-סוריה', גם ביחס לפילדלפיה, ועוד.⁷³ ערים אלה מכונות לעתים רחוקות גם 'סורית' (ולא רק 'קוילה-סורית'), במדליונים, במטבעות או בכתובות. שאלת כינויין של ערי הדקפוליס: 'סורית', ובפרט: 'שייכת' ל'קוילה-סוריה', עשרות ומאות שנים אחרי שחדלה 'ברית ערים' זו להיות יישות פוליטית של ממש (ואולי לא?),⁷⁴ כמעט שלא נדונה בספרות המחקר.⁷⁵ שאלה מסובכת

70 בשיחה בעל פה. באותו הזמן, שנת תשמ"ה, היתה כתובת זו ממצא חדש, והם פרסמוה זמן קצר לאחר מכן. ראה: G. Foerster & Y. Tsafir, 'Nysa-Scythopolis – A New Inscription and the Titles of the City on its Coins', *Israel Numismatic Journal*, IX (1986–1987), pp. 53–58.

71 שורות 8–6. תעתיק הכתובת ותרגומה אצל פרסטר וצפריר, שם, עמ' 56, 57. אני מבקשת להודות לפרופ' פרסטר על עזרתו בכל הנוגע לכינויים 'סורית' ו'קוילה-סורית' לערים שהשתייכו לדקפוליס.

72 על קנת בהקשר זה ראה: G.W. Bowersock, *Roman Arabia*, Cambridge Mass.–London: 1983, pp. 115–116 and passim. F. Millar, *The Roman Near East 31 BC – AD*, 1983, pp. 115–116 and passim. וראה גם בהערה הבאה.

73 מילאר, שם, עמ' 524, והערה 38. פרסומים נוספים של כתובות ושל ממצא נומיסמטי ביחס לפילדלפיה, קנת וערים נוספות ראה ב-SEG, להלן, בהערה הבאה; פרסטר וצפריר (לעיל, הערה 70), בעיקר עמ' 54–55, ובהערות (בפרט הערה 3). עיין עתה גם: M. Sartre, 'Les cités de la décapole', *Antiquities of Jordan*, XXV (1981), pp. 27–31. Canatha, Raphana, Dion et Adraha', *Aram*, IV (1992), pp. 139–156. J-P. Rey-coquais, 'Philadélie de Coelesyrie', *Annual of the Department of Antiquities of Jordan*, XXV (1981), pp. 27–31. פייסל קורא שתי כתובות אחרות באופן שמייחס כינוי דומה לאפמיה ולסואדה (!); הצעות אלה, הכרוכות בשינוי קריאות מסורתיות של הכתובות הללו, טעונות דיון נפרד. ראה: D. Feissel, 'Contributions à l'épigraphie grecque chrétienne de Rome', *Revue d'archéologie chrétienne*, LVIII (1982), pp. 363–367. סוגיית הכינוי Koίλη Συρία טעונה אף היא בירור מקיף, לאור האפשרות שמספר ערים בסוריה, שמעולם לא היה להן קשר לברית הדקפוליס, מכונות כך במספר (קטן) של כתובות מן המאות הג'-ה'.

74 ראה ההערה ב", eds. P. Roussel et al., *Supplementum Epigraphicum Graecum (=SEG)*, XXXI (1981), p. 386, no. 1477, המפנה גם לבאורוסק (לעיל, הערה 72), עמ' 90–92. SEG, שם, מובעת טענה, כאילו המונח 'Koίλη Συρία', המצוי בתאריהן של פילדלפיה וערים נוספות (נזכרות: אבילה, דיון, פלה וגרסה), מעיד על המשך חברותן של אותן ערים ב'חבר' (κοινον) של 'Koίλη Συρία', אף שרובן השתייכו באופן רשמי לפרובינקיה ערבית החל בשנת 106, וכי הדבר מעיד על גאווה של ערים אלה על עוצמתה של ההלניזציה בקרבן, במקביל להתנשאות על הנבטים ולזלזול בהם ובתרבותם. אך בבצרה אין גילויי בוז כלפי התרבות הנבטית. להפך, היא שמרה על סממנים רבים ממהותה התרבותית והדתית הנבטית במשך דורות רבים. לאחרונה טען וינג, לאור בדיקת הממצא האפיגרפי והארכיאולוגי, כי אין בסיס לדעה שחלק לא מבוטל מאוכלוסיית ערי הדקפוליס היה נבטי במצאו (אף שהוא מסכים כי מרבית האוכלוסייה של ערים אלה היתה שמי-אוטוכטונית). ראה: R. Wenning, 'The Nabateans in the Decapolis/Coele Syria', *Aram*, IV.

עוד יותר היא כיצד משתלבת בצרה בין הערים הנושאות (לעתים) כינויים מעין אלה.⁷⁶ אין זו המסגרת המתאימה לדיון ולניתוח מפורטים של הצירוף החרגי הזה ביחס לבצרה. ואולם חשוב לציין, כי נראה שבצרה היתה היחידה מבין הערים שנתכנו 'סורית' או 'שייכת/קשורה לסוריה', אשר לא היתה כפופה פוליטית לא לפרובינקיה הרומית סוריה, לא ל'קוילה סוריה', תהא זו אשר תהא, ולא לדקפוליס. בצרה יוצאת דופן בעוד שני מובנים: היא היחידה מבין הערים המכונות 'סורית' שאינה מכונה במקורות שהגיעו לידינו גם 'קוילה-סורית'. גם מנקודת מבט תרבותית קיים שוני, שכן בצרה לא היתה חלק אינטגרלי מן ה-"milieu" התרבותי של הדקפוליס; היא לא זנחה את המסורת הנבטית העתיקה, ובוודאי לא בזה לה. אדרבא, זו אף הודגשה, אולי בהתרסה מסוימת, בחיים הציבוריים של העיר עוד בתקופה מאוחרת למדי. יש מקום לבדיקה של הכינויים הללו לערי הדקפוליס, בעיקר במטבעות ובמדליונים מן התקופה,⁷⁷ אך גם בעדויות אפיגרפיות מסוגים שונים וכן במקורות ההיסטוריוגרפיים, הספרותיים וההלכתיים. ובאשר לבצרה עצמה – פירוש כינויה זה בשני הפירושים הנדונים לעיל עדיין צריך עיון,⁷⁸ ואפיונה כ'סורית' אינו מובן-מאליו. בדומה לכך, גם במקורות היהודיים אין בהירות מוחלטת באשר למעמדה של בצרה, אף שכאה בהם לידי ביטוי נקודת מבט שונה.

idem, 'Die Dekapolis und die Nabatäer', *ZDPV*, (1992), pp. 79–99.

CX (1994), pp. 1–35

75 מילאר, למשל, כמעט שאינו נכנס לסוגיה זו, ובמודע (לעיל, הערה 72, עמ' 423, הערה 37). ראה: באורסק (לעיל, הערה 72), עמ' 90–92, וביבליוגרפיה נוספת שם, עמ' 91, הערה 4. לכך יש להוסיף את עבודת הדוקטור של אלה שטיין, שטרם נתפרסמה: A. Stein, *Studies in Greek and Latin Inscriptions on the Palestinian Coinage under the Principate*, Tel Aviv 1990, esp. pp. 260–291

76 כיום מקובל כי בצרה היתה בירתה של הפרובינקיה ערביה מעת שזו נוסדה, ושוב אין מניחים כי פטרה קדמה לה. ראה למשל: באורסק (לעיל, הערה 72), בעיקר עמ' 73, הערה 49. אף שקנת, למשל, עברה מסוריה לערביה עם טריטוריה נרחבת תחת ספטימיוס סוורוס, כל העדויות דוחות אירוע דומה בתולדות בצרה. גם עדותו של P.Oxy 3054 (לעיל, הערה 67). על אדם בשם ספטימיוס סוורוס, שחי בבצרה בשנת 265 או מעט קודם לכן, אינה משנה דבר לעניין זה (ולא מובנת פליאתו של המהדיר על העדות, ראה שם, עמ' 141, הערה 26; ככל הנראה מדובר באדם שמשפחתו זכתה באזרחות הרומית בימי הקיסר ספטימיוס סוורוס). כאמור, בצרה היתה עיר עם השפעות נבטיות מובהקות, שבאו לידי ביטוי גם בהבטים ממלכתיים וציבוריים של חיי העיר, כגון במטבעותיה (ראה, למשל, קינדלר [לעיל, הערה 7], במקומות שונים בספר). דמותה ה'סורית' לא הודגשה, ואילו התשתית הנבטית שלה המשיכה להתקיים אף בתקופה הרומית המאוחרת, בניגוד בולט לערים שהשתייכו לדקפוליס.

77 בינתיים ראה: שטיין (לעיל, הערה 75), במקומות שונים.

78 ואפשר אפילו שאינו אלא שגרת לשון או אי דיוק סתמי.

